

NUŞTOXÊ ÇIMEYANÊ TEWR VERÊNANÊ KIRMANCKÎYAN Û NUŞTEYÊ ÎNAN (1798-1903)*

Veysel YILDIZHAN¹

KILMNUS

Na xebate, seba tesbîtkerdîş û dayîşşinasnayîşê nuştox û nuşteyanê kirmanckîyan (zazakîyan) yê tewr kehenan ra amade bîya. Nê metnê kehenî mabênê serranê 1798î û 1903yî de nusîyayê yan zî weşanîyayê. Bi na xebate seyrê nusîyayîşê kirmanckî peynîya seserra 18. ra heta destpêkê seserra 20. teqîb beno. Nuştoxanê nê metnan ra di kesî kirmancê, ê bîni rûs, alman, îngiliz û bulgarê. Çekuyê ke nê metnan de yê, firsend danê ke mintiqayê nê nuşteyan ca bibê, alfabe yê ke heta ewro seba nuştîşê kirmanckî şuxilîyayê bivîniyê û vuriyayîşê înan zîwanê ewroyî reyde bidîyo pêver. Labelê seba ke kirmanckî hem hetê siyasî ra wayîrê merkezanê berde waman nêbîyî, hem zî zîwanê xo manaya kamîle de nêşayî bikerê zîwanê nuştîşê û edebîyatî, metnê mendeyê ke nika destê ma de yê hîna vêşêr hetê oriyantalîstan ra amade bîyê. Na rewşê zî hem resayîşê çimeyan de zehmetî vejena hem zî seba xebetêka diakronîke teqîbkerdîşê prosesêkê bêbiriyayîşî nêdana dest.

Kilîdçekuyî: Metnê verênî, xebatê oriyantalîstan, metno tewr verên, alfabe yê kirmanckî (zazakî), nuştoxê kirmanckî (zazakî).

The Writers of the Oldest Sources in Kirmanckî and Their Writings (1798-1903)

ABSTRACT

This study is prepared with the aim of identifying and introducing the earliest texts in Kirmanckî (Zaza) language and their authors. These texts were written or published between 1789 and 1903. With this study, the course of Kirmanckî language writing is studied from the end of the 18th century to the beginning of the 20th century. Two of the authors of these texts are Kirmanckî, while the others are Russian, German, British and Bulgarian. Thanks to the words in these texts, the regions to which the texts belong can be determined, the alphabets used for writing in Kirmanckî language until now can be seen and the changes of the words can be compared with today's language. However, since the Kirmancks both have not been able to have their own ongoing political centers and could not make their language that of writing and literary in its fullest sense, the remaining texts were prepared mostly by orientalist. This situation both causes difficulties in accessing resources and does not give an opportunity to follow an uninterrupted process for a diachronic study.

1 Zanîngeha Dicleyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, Xwendekarê Doktorayê, vyildizhan@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-0419-2789>

* Seba ke arşîvê xo ra çimeyê muhîmî dayî, tim bi dildarî fikrê xo vatî û rayîr mojna mi, ez Mamosta Malmîsanjî rê sipas kena. Keyeyê ci awan bo.

Article Type/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 14.07.2020

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 28.10.2020

Doi: 10.35859/jms.2020.769689

Keywords: Old texts, studies of orientalists, the oldest text, Kirmanccian (Zaza) alphabets, Kirmancc (Zaza) authors

En Eski Kirmancca Metinlerin Yazarları ve Yazıları (1798-1903)

ÖZ

Çalışma en eski Kirmancca (Zazaca) metinlerin ve yazarlarının tespit edilmesi ve tanıtılması amacıyla ile hazırlanmıştır. Metinler 1789 ile 1903 yılları arasında yazılmış veya yayınlanmıştır. Çalışma ile Kirmancca yazının seyri 18. yüzyılın sonunda 20. yüzyılın başına değin takip edilmektedir. Metinlerin yazarlarından ikisi Kirmancc diğerleri ise Rus, Alman, İngiliz ve Bulgardır. Metinlerde bulunan sözcükler sayesinde metinlerin ait oldukları bölgeler tespit edilebilmekte, bugüne kadar Kirmancca yazım için kullanılan alfabeleri görülmekte ve değişimlerini bugünün diliyle karşılaştırılabilmektedir. Fakat Kirmancca hem devam edegelen siyasi merkezlere sahip olamamaları hem de dillerini tam anlamda yazı ve edebiyat dili yapamadıklarından şimdiki kalan metinler daha çok oryantalistler tarafından hazırlanmıştır. Bu durum hem kaynaklara ulaşma noktasında sıkıntı çıkardı hem de diakronik bir çalışma için kesintisiz bir süreci takip etme fırsatı vermedi.

Anahtar Sözcükler: Eski metinler, oryantalistlerin çalışmaları, en eski metin, kirmancca (zazaca) alfabeler, kirmancca (zazaca) yazarlar.

Destpêk

Ziwano nuşteki maneno meseleya Gîlgamêşî. Seke yeno zanayîş herçend Gîlgamêş bi xo bimiroyê zî nuşte, bêmergî û cawîdanî daye efsaneya ey. Bikilmî nusîyayîş seba yew ziwani enstrumanêko winasî yo ke bi îşaretanê bêvengan, ê ziwani ganî verdano. Bi sembol û xêzan vengê ziwani çarnenê reşbelean û heta ke yewna fek yan hîş veng bido înan, manenê. Ziwane ke nusîyayê, xo dima tena rîpelanê murekebinan ney, yew kultur zî verdanê. Benê çimeyê xeylê beşanê zanayîşan. Wesîqeyê mendeyî pêro, dewlemendiya ziwani û prosesê vurîyayîşê ê ziwani anê verê çimanê wendoxan. Ma şenê nê nuşteyanê mendeyan sey muzeya ke tede çekuyê seserran estê, texeyul bikê.

Nuştiş zî sey xeylê hewcedariyan reyna bi destê însanan seba tekiliyanê rojaneyan dest pêkerd. Nuşteyê tewr verênê ke qet nêmanenê nuşteyanê ewroyênan Îsayî ra ver hezarserra IV. ra mende yê ke nê tabletê kîlênî zêdeyêrî derheqê dayîş-girewtîşê bazirganane de seba qeydê hesabî amade biyê (JEAN, 2018: 13). Dima vera-vera hem sîtilê nuştişî şeklêko bîn girewt hem zî hacetê ke seba nuştişî yenê xebitnayîşî vurîyayî. Ma ewro xeyrê nuştiş û nuşteyan tufananê pîlan ra heta meselayanê eşqanê verênan hayîdar benê û ewro êdî mecra yê xo bivurno zî nuştiş û nuşte, însanan reyde tekiliyanê ma rê hetkarîya xo de berdeyam ê.

Kurdan key û çira dest bi nuştişî kerd, hewna bipêroyî dîyar niyo. Seba ke kurdi welatêkê hera û mintiqayanê yewbînan ra îzoleyane de ciwîyenê û lehçeyê înanê cîyayî estê, mabênê xo de çî ziwaneke muşterekî ser o konsensusêk viraştî çî zî nuştişê xo kerdo yew. Her lehçe warê xo de û mecra ya xo de herikîyayo û resayo ewro.

Kirmanckî de metnê tewr verênî ser o tayê munaqêşeyî estê. Goreyê cigêrayîşanê ma, lîtareturê kirmanckî de metno tewr verên serra 1798î de nusîyayo. No metn hetê Sultan Efendî ra ameyo nuştiş labelê xercê di rîpelanê nêzdîyê se çekuyan, destê ma de nê metnî ra taba çin o û çîyê ke ma derheqê nê metnî de zanenê, ma înan meqaleyê Mustafa Dehqanî ra musenê û çî heyf ke o bi xo na xebata xo pey de nêvîndeno û metnê orîjinalî nêvejeno verê cigêrayox û mereqdaran. Eke ma seba ke bi şîk û şubheyî nê metnê Sultan Efendî hetêk a ronê, metno tewr verên destê Peter Lerchî ra serra 1856î de amade bîyo ke nê metnî zî fekê mehkumanê Roslawî yê kurdanê ke herbê Qırım de kewtê destê rûsan ra ameyê arêdayîş. 1856 de yewna metno ke tede çekuyê kirmanckî estê, weşanîyaya; xebata Robert Gordon Lathamî. Ey ra dîma ma şenê nameyanê nuştox û amadekeran wina rêz bikerê; Otto Blau (1862), Petko Slaveykov (1872), Ehmedê Xasî (1899) û Albert Von Le Coq (1903). Seba ke na xebate mabênê serranê 1798î û 1903yî de sînorkerde ya, ma do tena bala xo bidê nê serran.

Nê çimeyî bi alfabeyanê cîyayan nusîyayê û amancê nuştişê înan zî bipêroyî eynî nîyo. Cora na meqale de ma do beşê yewinî de goreyê nuştoxanê nê nuşteyan tesnîfêk virazê û nê xebatan bidê şînasnayîş. Beşê dîyinî de zî ma do alfabeyê nê metnan bi nimuneyan sey tabloyî bidê.

1. Nuştoxê Çimeyanê bi Kirmanckîyan (Zazakîyan) û Nuşteyê Înan

1.1. Sultan Efendî (?-?)

Çimeyo tewr verên ê kirmanckî hetê Sultan Efendî yanî İsa Beg bin ‘Elî’ ra serra 1798î de nusîyayo. No metn di "meqale"yan ra virazîyayo û derheqê elewîfî û şarê Dêrsimî de yo. No metn seba ke heta ewroyî tamamen nêweşanîyayo û ma tena mîyanê meqaleya Mustafa Dehqanî de derheqê ey de melûmatan vînenê, biguman o. Goreyê Dehqanî, Sultan Efendî yew şîyîyo ke bi îhtîmalê girdî binê tesîrê mezhebanê îmamî (Îmāmî) û xalî (Ghālî) de mendo (Dehqan, 2010). Seba ke meqale de metnê Sultan Efendî ra nêzdîyê 98 çekuyî neql bîyê û goreyê tarîxî metno tewr verên no yo, ma zî na xebata xo de ca da nê metnî. Labelê ganî merdim bi îhtîyat nêzdîyê nê metnî bibo. Alfabe ya metnê Sultan Efendî alfabe ya erebkî ya. Çekuyanê kirmanckîyan yê Sultan Efendî ra fehmanê beno ke ey kitabê xo bi fekê mintiqaya Sêwregî-Çermûge nuşto.² M. Dehqanî meqaleya xo de destpêk û peynîya nê metnî ra di rîpelî neql kerdê. Nê metnan ra peynîya metnê yewinî (r. 11) de, di satirî kirmanckî yê. M. Malmîsanîj û Ahmet Kirkanî nê di satirî herfanê erebkî ra açarnayî herfanê latînkî. Uca wina nuşte yo:

"Kitabê Sultan Efendî ra gor[ê?] muqeddîme[,] şagirdê Sultan ci ra pers kenê[,] manê[?] na mesela çik o[.] O cewab dano[,] hetta sîrrê hukumranîya xo şima rê keno eyan >>>>>³ ke şima bizanê ...⁴ ke mesela ...⁵ ke ...⁶ "

² Çekuya "çîçî چىچى" seba fekê Sêwregî çekuyêka spesîfik a.

³ Eslê metnî de, tîya de îşaretê winasî estê.

⁴ Tîya de yew çekuye nêwanîyayê.

⁵ Tîya de di-hîrê çekuyî nêwanîyayê.

⁶ Tîya de hîrê -çar çekuyî nêwanîyayê.

Seke ma cor ra zî va bişikbîyayîşê nê metnî de semedo tewr muhîm o yo ke destxeto orîjînal destê ma de nîyo. Labelê çend semedê binî zî estê ke nê metnî ser o guman virazenê. Înan ra yew goreyê metnê açariyayeyê tirkî (Dehqan, 2020: 7) de û destxetê rîpelê peyênî de bi nameyê "Osman Efendî" yewî ra behs beno û vajîyeno ke o yo ke meqaleya nê metnî ya dîyine nuşta, nameyê ci Osman Efendî yo. Labelê eynî cayê metnê orîjînalî rîpelê 301î yê bi îngilizkî de herinda "Osman"î de "Sultan" esto. Gelo tercume, metnê orîjînalî ra hîna rast o? Heto bîn ra metnê îngilizkî de nameyê "Usman Faralî" vêreno ke eynî name rîpelê 4î de qismê tirkî de zî esto û ci ra sey pîrê elewîyan behs bîyo. Eceba no Osman û Usman Faralî yo ke ma cor ra behsê ey kerd eynî yê? Bi nê melumatan perso esasî zî no yo ke nameyê "Usman/Osman"î miyanê elewîyan û şîiyan de nêno pîranayene. Gelo 200 serrî verî senî nameyê pîrê elewîyan yan zî nuştoxê înan "Osman" bîyo?

Persêko bîn zî derheqê peydakerdişê metnî de yo ke M. Dehqan vano no metnî hetê yew mucelîdê dîyarbekirîjî ra doz bîyo û nameyê ey Mehmet Yıldız o. Goreyê cigêrayîşan Dîyarbekir de bi nameyê Mehmet Yıldızî di mucelîdî estê ke ê her di zî ne no metnî dîyo ne zî na mesele ra xeberdar ê.⁷ Perso peyên zî behsê kitabêkî de yo ke M. Dehqan vano Sultan Efendî bi nameyê Tarîxê Îslamî kitabêko hîrê cîldan nuşto. Reyna goreyê cigêrayîşan çimeyêko winayên heta ewroyî ca nêbîyo, xora M. Dehqan bi xo zî dudil o û çimeyê ney nêmojneno kesî.

1.2. Dr. Robert G. Latham (1812-1888)

Çimeyo dîyin hetê Dr. Robert G. Lathamî ra serra 1856î de amade bîyo. Latham Billingboroung, Lincolnshire de maya xo ra bîyo. Etnolog û filologo îngiliz o. (Lee, 1862: 168). No metnî eslê xo de listeya çekuyan a ke hetê Dr. H. Sandwithî ra neqlî bîya. Seba ke behsê ey beno derheqê Dr. Humphry Sandwith (1822–1881) de vajîyayo, la eslê ey Bridlington ra yo (Ward, 1884: 2). Arteşa Birîtanya de doktor o û serra 1849î de wezîfeyê serhekîmî ya yeno Îstanbul (Ward, 1884, s. 25) û dima zî seba wezîfeyê xo yê hekîmî gama ke ver bî Musilî şîno, rayîrê ey keweno mintiqayanê Kurdistanî. (Ward, 1884: 43) Na liste tewr verî serra 1980î de bala kurdan anta û kovara *Süreçî* de weşanîyaya. (Ward, 1884: 43) Dima eynî serre kovara Tirêjî de hetê Roşan Bariçekî (M. Malmîsanij) ra tayê rastkerdişan reyde reyna weşanîyaya. (Bariçek, 1980: 38-42) Wexto ke kovara Tirêjî de weşanîyaya, nameyê nuşteyî çape de "1980' DI ZAZAKI" nusîyayo, labelê miyanê metnî de tarîx sey kovara yê *Süreçî* 1860 nusîyayo. Kovara *Süreçî* de çapa 1860î ya na liste sey çimeyî mojîyaya labelê eslê xo de na liste serra 1856î de weşanîyaya. (Latham, 1856: 40-42) Alfabe ya na liste latînkî ya û goreyê îmlayê îngilizkî nusîyaya. Goreyê nuştîşê ey, Dr. Humphry Sandwithî nê çekuyî fekê "yew kurdê eşîra zaza"yî ra arê dayê. (Latham, 1856: 40) Labelê derheqê mintiqaya arêdîyayîşî ra behs nêkeno. Roşan Bariçek zî goreyê vatişê çekuyan

⁷ Çimeyo Fekkî: Bilal Zilan, 13.07.2020

vano ke nê çekuyî tebere mintiqaya Dêrsîmî ra arêdîyayê. (Bariçek, 1980: 38) Goreyê tayê çekuyan merdim şeno vajo ke nê çekuyî mintiqaya Sêwregî yan zî Çêrmûge ra arê biyê.

1.3. Peter Lerch (1827-1884)

Çimeyo hîrêyînî hetê Peter Lerchî (Пётр Иванович Лерх) ra serranê 1856/57/58î de amade biyo. Peter J. A. Lerch yan Peter I. Lerch kurdnaso namdar, etnograf, arkeolog o. (Tikhonov, res. 2020) Nê warî de tena kirmanckî ser o ney, kurmanckî ser o zî xebitîyayo. Mabênê serranê 1856-1879î de Petersburg de kitabxaneyê unîversîteya San Petersburgî de xebitîyayo. (Tikhonov, res. 2020) Serra 1850î de Akademîya Zanistî ya Qiralîya Rûsya de beşa Tarîx-Ziwanasîye de wendo. Verî bala ey zıwan û edebîyatê fariskî, efsaneyanê Îranî û sanskrîtî ser o beno. La dima vînenê ke no war zaf hîra yo, coka vera-vera warê îranolojî de xebata xo kurdan ser o keno xorî. Xebata ey a tewr verêna ke kurdan ser o ya “Eşîrê Kurdanê Îranî” ya. Ê deman de seba ke tayê zanayeyî Kurdan û Xaldîyan (Keldanîyan) girêdayeyê yewbînan vînenê û îdia kenê ke kokê înan yew o, Lerch zî na rêçe teqîb keno. (Kuriş, Bihar 2013: 53) Demo ke mabênê Împeretoriyanê Rûsya û Osmanîyan de cengê Qirimî beno, eskerê Rûsya tayê kurdan zî hêsîr gênê û berpirsîyarê Rûsya înan benê Roslawl ke qezaya wîlayetê Smolonskî biye. Mîyanê nê kurdanê hêsîran de hem kirmanckî hem zî kurmanckî estbenê. (Kuriş, 2013: 54) Lerch şino Roslawl û fekê nê hêsîran ra materyalanê kirmanckî û kurmanckî arê dano. Keso ke Lerchî qiseyê eyê kirmanckî nuştê, Kasan (tirkî: Günköndü) ra Hesên biyo. (Lerch, 1857a: XIV, XXI) Kasan, mintiqaya Sîwanî (tirkî: Selvi) de yew dew a ke mabênê erdê Dara Hênî û Palîyî de ca gêna. Verê, resmîyet de Sîwan nahîyeya Palîyî biya (T. C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968: 695), serra 1936î de hetê îdareyî ra biya nahîyeya Dara Hênî. (Şaşmaz, 2014: 86) Dima, goreyê qanûnê (Resmî Gazete, 2014: 41) ke serra 2014î de vurîya, hetê îdareyî ra bî dewe. Seba ke serra 2012î de dewî hetê îdareyî ra bîyî taxî (mehlayî) (Resmî Gazete, 2012:1), Kasan zî nika resmîyet de sey yew taxe girêdayeyê qezaya Dara Hênî ya. Lerch verî ke nê materyalan biweşano, serra 1856î de kovarêk de derheqê na xebata xo de raporêk weşaneno. (Lerch, 1857b: 83-85) Dima nê materyalan verî bi rûskî sey 3 cîldan (Лерх, 1856/57/58) dima zî bi almankî sey 2 cîldan weşaneno. Çapa almankî ra cîldo yewin serra 1857î (Lerch, 1857a) de, cîldo dîyin zî serra 1858î de ginayê çape ro (Lerch, 1858). Ma na xebata xo de çapa almankî sey çimeyî qebul kerde. Alfabeya nê metnî alfabeya latînkî ra virazîyaya û seba ke ahenganê fonetîkan zî bido, bi îşaretanê cîya-cîyayan nusîyaya. Metnanê Lerchî ser o hetê Mehmet Aslanoğulları ra zî xebatêk ameya amadekerdiş. (Aslanoğulları, 2014)

1.4. Petko Slaveykov (1827-1895)

Çimeyo çarin hetê Petko Slaveykovî (Петко Славейков) ra serra 1872yî de amade biyo. Petko Slaveykov, Velîko Tîrnovo (kirm.Tîrnovaya Girde, tr. Büyük Tîrnova) de maya xo ra biyo. Nuştox, mîletperwerê bûlgaran û rojnamevano bûlgar o. (slovo.bg, res. 2020) Wexto ke edîtorê rojnameyê *Çitalişeyî* beno serra

1872yî de, badê ke efê menfiyanê hedîseya *Zîştovi* vejîyeno, o nê menfiyan ra derheqê Dîyarbekirî de xeylê melumatî arê dano û înan sey meqale weşaneno. Êdî ma nêzanenê qenaetê ke ez o nika neql bikerî fikrê ey ê yan yê menfiyan ê, labelê bi kilmî vano ke zîwanê kurdan û zîwanê slavkî yê verênî de xeylê nêzdîyîye esta û bitaybetî zî fekê kirmancî yê kurdkî de. Tayê çekuyî verê kirmancî ra (çend teneyî zî kurmanckî ra) neql kerdê nuştê, dima mîyanê parantezan de bûlgarkîya înan nuştê. Alfabeya na lîste kîrîlî ya û goreyê îmlaya bûlgarkî nusîyaya. Çekuyanê na lîste ra fehîm beno ke çekuyê kirmancî û kurmanckî kewtê têmîyan. (Yildizhan, 2019: 10)

1.5. Dr. Otto Blau (1828-1879)

Çimeyo pancin hetê Dr. Otto Blauyî ra serra 1862yî de amade bîyo. (Blau, 1862: 607-627) Blau Saksonya de maya xo ra bîyo. (Ernst, 1879: 443) Oryantalîst û seyaho alman o. (Hantzsch, res. 2020) Na xebate eslê xo de eşîranê kurdan ser o ya, labelê cayo ke eşîranê Dêrsimî ser o melumat dîyayo fekê Dêrsimî ra zî lîsteyêka çekuyan îlawe bîya. (Blau, 1862: 627) Alfabeya na lîste alfabe ya latînkî ya û çekuyî goreyê îmlayê almankî nusîyayê. Seba ke meqaleya xo de Blau bi xo zî îşaretê Quzelçan/Qozlîçanî⁸ keno ma şenê vajê ke nê çekuyî fekê Dêrsimî ra arê dîyayê.

1.6. Ehmedê Xasî (1867-1951)

Çimeyo şeşin hetê Ehmedê Xasî ra serra 1898î de nusîyayo û serra 1899î de çap bîyo. (Uzun, 2013: 62) Ehmedê Xasî qezaya Lîcê ya Dîyarbekirî ra, dewa Hezanî ra yo. Serra 1863yî de maya xo ra bîyo û medrese de wendo. (Xasî, 1985: 75) Di serrî û di aşmî qezaya xo Lîcê de miftîyî kerda. (Lezgîn, 2009) Xasî erebkî, fariskî, tîrkî û kurmanckî (Xasî, 1985: 75) zî zanayêne. Şîrê ey ê bînî zî estê û şîra ey a mulemma seba sewîyeya ey a edebîye bimojno muhîm a. (Kirkkan, 2012: 59) Çekuyê ke Mewlîdê Kirdkî ra gêrîyayê, eslê xo de xebata M. Malmîsanijî ya çapnêbîyayîye ra yê ke ey bi xo seba na xebate arşîvê xo ra dayî. Metnê mewlîdî bi terzê mesnewî nusîyayo û sey Mewlîdê Nebî (Xasî, 1985: 75) û Mewlîdê Kirdkî (Xasî, 2013) name beno û edebîyatê kirmancî de metno edebî yo tewr verên o. (Uzun, 2013: 62) Mewlîdê Kirdkî pêro pîya 380 malikan û 760 rêzan ra yeno pê. 14 mebhese xo estê û bi weznê arûzî (fâilatûn fâilatûn fâilûn) nusîyayo. Fekê nê metnî fekê mintiqaya xo, yê Pêşê Kevirî yo. (Uzun, 2013: 62) Elîfbaya nê metnî alfabe ya kurdkîya ke erebkî ra virazîyaya labelê nuştexî seba ke rehet biwanîyo bi xo zî tayê tesorufî kerdê. Peynîya Mewlîdî de wina vano: [...] Be'da nê bizanîn ma ferq kerdo beynatê “kaf”ê ‘erebî we ‘xeyrê ‘erebî bi hîrê nuqtan.[...] Zey “gişt” û “kişte”. (Xasî, 2013: 52)

1.7. Albert Von Le Coqî (1860-1930)

⁸ Quziçan, nameyê qezaya Pilêmurî ya Dêrsimî yo kan o.

Çimeyo hewtin hetê Albert Von Le Coqî ra serra 1903yî de amade bîyo. Le Coq serra 1860î de Berlîn de maya xo ra bî, etnologo alman o. (Moeller, res. 2020) No metn zî sey metnê Lerchî seba ziwani amade bîyo. Le Coq xebata xo miyan de hîrê lehçeyanê kurdkî ra nimûneyî dayê. Xebata Le Coqî di cildan ra yena pê. Nê di cildan de metnê kurmanckî û babakurdî [sorankî] zî estê. Cîldo yewin bi herfanê alfabe ya kurdkîya ke erebkî ra virazîyaya, pê aye nusîyayo. (Le Coq, 1903a) Cîldo dîyin zî bi alfabe ya latînkîya ke hetê nuştoxî ra bi îşaretanê fonetîkan reyde virazîyaya, nusîyayo. (Le Coq, 1903b) Cîldê yewinî de bi nameyê “حكايت عمر ابن علي كوسا حكايت ابراهيم پاشا لفظي ظاظا” metnêko kirmanckî esto. No metn derheqê şerê osmanîyan û walîyê Misrî de yo. (Le Coq, 1903a: 72) Eynî metn bi nameyê “Hikayet Umer İbn Elî Kosa Hikayetê İbrahim Paşa Lafzî Zaza” çend cayanê xo ra teber cîldê yewinî ra latînîze bîyo û cîldê dîyinî de nusîyayo. (Le Coq, 1903b: 60) Seba na xebata eya erjaye Unîversîteya Kielî serra 1909î de doktoraya fexrîye daya ey. (Moeller, res. 2020) Le Coqî çend metnî bi Umer ibn [lajê] Elî Kosayî dayê açarnayîş. Yanî metnê kirmanckî yê nê di cildanê Le Coqî, goreyê kirmanckîya Umerê Elî Kosayî yê. Goreyê vatişê nê Umerî bi xo, o çêrmûgij⁹ o. Eşîra kosan ra yo. O wext hewtay û heşt serre yo û Şam de, taxa Salihîye de ronîşeno. (Le Coq, 1903b: 63-65)

1.8. Xebatê bîni yê ke Mabênê serranê 1798 û 1903yî de Amade Bîyê

Nê xebatan ra teber serranê mabênê 1865 û 1880î de xebatê ke tede kirmanckî ca girewto zî estê. Ma wexto ke na xebata xo kerdêne, ê xebatan ser o zî vindertî. Nê xebatan ra yewine xebata *Dr. Friedrich Müllerî* ya ke serra 1864î de kovarêka akademîke de weşanîyaya. Nameyê na xebate *Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte. III. Zaza-Dialekt der Kurdensprache* yo û na xebate de Müllerî bala xo daya gramer û morfolojîya kirmanckî. (Müller, 1865) Na xebate de Müllerî xebata Peter Lerchî ra îstifade kerdo. (Müller, 1865: 227)

Xebata dîyine hetê *M. Auguste Jabayî* ra amade bîya û hetê *M. Ferdinand Justiyî* ra serra 1879î de St. Petersburg de weşanîyaya Nameyê na xebate *Dictionnaire Kurde-Français* o û nuşteyêko bi kurdkî-firanskî yo. Na xebate de çekuyê kirmanckî manaya xo ya firanskî reyde rêz bîyê. (Jaba & Justi, 1879) Na xebata Jaba & Justi de zî çekuyê kirmanckî xebata Peter Lerchî ra gêriyayê. (Jaba & Justi, 1879: XIV)

Xebata hîreyine hetê *Ferdinand Justiyî* ra serra 1880î de St. Petersburg de ginaya çape ro. Nameyê na xebate *Kurdische Grammatik* a û ca bi ca seba ke lehçeyanê kurdkî bidê têver, tede çekuyê kirmanckî zî peyda benê. Ma na xebate de zî vînenê ke *Justi* çekuyê kirmanckî xebata Peter Lerchî ra girewtê. (Justi, 1880)

Nê her hîrê xebatan zî seke ma cor ra zî vato xebata Peter Lerchî ra îstifade kerda û coka eke yew xebata newîye ra zafêr sey çimeyê dîyinî bêrê hesibnayîş, xelet nêbeno. Aye ra ma nê xebatan ra çekuyî nêgirewtî, labelê seba ke nê zî ê serran de ameyê kerdîş û bala xo daya kirmanckî ser, ma ê zî kontrol kerdî.

⁹ Çêrmûge qezayêka Diyarbekirî ya.

2. Alfabeyê Ke Nê Metnan De Şuxilîyayê

Nê 10 metnanê kirmanckî de hîrê alfabeyê cîyayî şuxilîyayê. Nînan ra Sultan Efendî û Ehmedê Xasî alfabeya erebkî; R. G. Lathamî, Peter J. A. Lerchî, O. Blauyî, A. von Le Coqî alfabeya latînkî; Petko Slaveykovî zî alfabeya kîrîlkî şuxilnayê. Ma do cêr ra bi tabloyan nê alfabeyan rêz bikerê. Nuşteyê Petko Slaveykovî ra teber, ma do alfabeyanê nuşteyanê bînan xebata *Bi Tarîxê Nusîyayena xo ya Tewr Kehene Çekuyê Kirmanckî (Zazakî) (1798-1903)* ra bigîrê û neql bikerê. (Yildizhan, 2017: 21-30)

2.1. Herfê Nuşteyê Sultan Efendî û Mewlidê Ehmedê Xasîyî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî (Zazakî)	Sultan Efendî & Ehmedê Xasî	Afabeya Transkrîpsiyonî ¹⁰	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	ا	a	اَزَسَر (r. 3)	ez qesem ... kena	yemin ederim
	ا	a	اَنْجَاخ (r. 2, 7)	ancax	ancak
	ى	a	هَتَفِ (r. 6)	heta [heta]	-e dek
	عا	a [‘a]	عَام (r. 2, 4)	am [‘am]	genel
b	ب	b	بِرْد (r. 22)	berd	götürdü
c	ج	c	جَان (r. 12, 16)	can	can
ç	چ	ç	چِنَا (r. 2, 4)	çende	birkaç
d	د	d	دَارِه (r. 8, 12)	dare	ağaç

¹⁰ Goreyê transkrîpsiyonê M. Malmîsaniji.

e	ا	e	اَسپار (r. 23)	espar	atlı
	ه	e	اَشْمَه (r. 17, 18)	aşme	ay (30 gün)
	ع	e ['e]	عَجَب (r. 5, 12)	eceb [‘ecêb]	acaba
ê	ر	ê	رَوْجِ رَوْ (r. 16, 24)	rocêke	bir gün
	ي	ê	لِي (r. 19, 22)	nê	bu
	س	ê	سِيم (r. 17)	sêm	gümüş
	ه	ê	شِيمَا بِيْزَانَه (r. 11)	şima bizanê	bilesini z
f	ف	f	زَاف (r. 17, 24)	zaf	çok
g	گ	g	گِرَوْت (r. 11)	girot	aldı
	ت	g	لِنَك (r. 2, 25)	linge	ayak
	گ	g	شَارْت (r. 11)	şagirt	öğrenci
h	ه	h	هَمَه (r. 11, 25)	heme	hepsi
	ه	h	هَاز f. 10)	haz	sevgi
	ح	h [h]	حَرْف (r. 7, 8)	harf	harf
i	ر	i	چِرَا (r. 8)	çira	çıra
î	ر	î	اَبْتِا (r. 2)	îbtîda	başlam a
	ي	î	پِي (r. 10)	pî	baba
	ب	î	جِنِي (r. 10)	cînî	kadın

			(r. 19)		
	ح	î	حَنِيبِ (r. 19)	cîni	kadın
	ك	î	كِرْدِ (r. 28)	kirdî	Kırman cca (Zazaca)
	ا	î	اِيتَا (r. 10)	îta	bura
	ء	î [î']	جَزِيءِ (r. 7)	cuzî [cuz'î]	azıcık
j	ژ	j	مُژْدِيَانِ (r. 18)	mujdyane	müjde
k	ک	k	مَکْسِ (r. 10)	eks ['eks]	akis
l	ل	l	شَكْلِ (r. 8, 11)	şekl	biçim
m	م	m	مَا (r. 2)	ma	biz
n	ن	n	نَامِ (r. 3, 6)	name	isim
o	و	o	دُورِ (r. 16)	dor	çevre
	و	o	و (r. 11)	o	o
p	پ	p	پَرِ (r. 12, 22)	pey	arka
q	ق	q	قِيعِ (r. 22)	qic	küçük
r	ر	r	رَا (r. 2, 6)	ra	-den
s	س	s	سَرِ (r. 8, 25)	ser	üst
	ص	s [ş]	صَيْدِ (r. 16)	seyd [şeyd]	av
	ث	s [ş]	اَشْرِ (r. 23)	eser [eşer]	iz (nişan)
ş	ش	ş	شَشَّاشْمِه (r. 23)	şeşaşme	altı aylık

			(r. 18)		
t	ت	t	تَاقِلْ (r. 5, 12)	tavil	aniden
	ة	t	بِرْكَة (r. 28)	bereket	bereket
	ط	t [t̤]	بَاطِلْ (r. 21)	batil [baṭil]	batıl
u	ـ	u	دُنْيَا (r. 4, 4)	dunya	dünya
	ـ	u [‘u]	عَمَانْ (r. 9)	uman [‘uman]	büyük deniz
	وو	u	دُوژْمَن (r. 9)	dujmin	düşman
û	و	û	جَاسُوسِيه (r. 16)	casûsî	casuslu k
v	ف	v	هَعْقَال (r. 5, 16)	heval	arkadaş
	و	v	وَر (r. 10)	ver	önce
w	و	w	سَرْوَر (r. 9, 17)	serwer	baş (öncü)
x	خ	x	خَيْر (r. 24, 25)	xeyr	hayır (iyilik)
	غ	x [g̤]	اَعْفِ (r. 27)	exfir [eġfir]	affet
y	ى	y	زِي (r. 2, 5)	zey	gibi
	ي	y	يُورِ (r. 15)	yew yew	birer birer
z	ز	z	زَارِي (r. 3, 14)	zarî	ağlayıp sızlama
	ذ	z [z̤]	ذُو الْحِجَّةِ (r. 18)	zu'l-hicce [zu'l-hicce]	arabi ayların on ikincisi
	ظ	z [z̤]	عَظِيمْ (r. 18)	ezîm [‘ezîm]	büyük

			(r. 6, 12)		
	ض	z [Z]	فضلی (r. 3)	fezle [fezle]	iyilik

2.2. Herfê Nuşteyê R. G. Lathamî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	R. G. Latham	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	a	adir (r. 40)	adir	ateş
	ā	āwê (r. 40)	awi	su
b	b	bra (r. 40)	bra	erkek kardeş
c	j	zinjê-min (r. 40)	zincê min	burnum
ç	tch	tchim (r. 40)	çim	göz
d	d	dori (r. 40)	dori [dari]	ağaç
e	e	ert (r. 40)	erd	yeryüzü, kara
	a	auro (r. 40)	ewro	bugün
ê	è	zinjê-min (r. 40)	zinjê min	burnum
	e	pie-min (r. 40)	pîê min	babam
f	-			
g	g	ingisht (r. 40) i. dş.	îngîşt	parmak
	gh	gherm (r. 40)	germ	sıcak
h	h	mahinê (r. 40)	mahîni	kısrak
i	i	istor (r. 40)	istor	at
î	i	pie-min (r. 40)	pîê min [pîyê min]	babam
	ee	see (r. 40)	sî	taş
j	jsh	rojsh (r. 40)	roj	güneş
k	k	kesk (r. 40)	kesk	yeşil
	kh	khoo (r. 40)	ko	dağ
l	l	dildon (r. 40)	dildon	diş
m	m	min (r. 41)	min	ben
n	n	asin (r. 40)	asin	demir
o	o	supèo (r. 40)	sipê o	beyazdır
	oo	khooz (r. 40)	xoz	domuz
	ō	rōshê (r. 40)	roşi	otur (kal)
p	p	pazi (r. 40)	pazî	pazı (kol)
q	k	katch (r. 40)	qeç	çocuk
r	r	bra (r. 40)	bra	erkek kardeş
s	s	sém (r. 40)	sêm	gümüş
ş	sh	shut (r. 40)	şut	süt

t	t	shut (r. 40)	şut	süt
u	u	buruê-min (r. 40)	buruê min	kaşlarım
û	u	gush (r. 40)	gûş	kulak
v	v	kivê (r. 40)	kîvê	geyik (erkek geyik)
w	w	wai-min (r. 40)	way min	kız kardeşim
	u	auro (r. 40)	ewro	bugün
x	x	tebêxairomê (r. 40)	tî bi xeyr omê	hoş geldin
	kh	khooz (r. 40)	xoz	domuz
y	i	mai (r. 40)	may	anne
z	z	zaraj (r. 40)	zarac	keklik

2.3. Herfê Nuşteyanê Peter J. A. Lerchî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	P. J. A. Lerch (1857-1858)	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	a	ma (r. 2)	ma	biz
	ā	akêrd (r. 51, 53)	akerd	açtı
	á	áqıl (r. 63)	aqıl	akıl
	ǎ	ǎşme (r. 2)	aşmi	ay (30 gün)
b	b	bin (r. 57)	bin	alt
c	ċ	ċán (r. 69)	can	can
ç	č	čarşú (r. 55)	çarşu	çarşı
d	d	Dêw (r. 50)	dêw	dev
	d´	Dau (r. 50)	dew	köy
e	e	sêre (r. 3)	sere	baş
	é	çalé (r. 49)	xele	buğday
	e	feg (r. 211)	feg	ağız
	ē	ēst (r. 51)	eşt	attı
	ē	kēkú (r. 196)	kekû	ağabey
	é	léz (r. 4)	lez	çabuk
	ê	wê (1857, L-2)	we	o
	a	sa (r. 79)	se	yüz (yüz sayısı)
ê	e	gámye (r. 51)	gamyê	bir an
	é	té (r. 82)	tê	bura

	ê	bizyêk (r. 209)	bizyêk	oğlak
	îê	siêr biké (r. 75)	sêr biki	bak
f	f	zaf (r. 1)	zaf	çok
g	g	vêlg (r. 4)	velg	yapraklar (ağaç yapraklar 1)
	g	engúr (r. 193)	engur	üzüm
	Γ	Γîzik (r. 3)	gijik	saç
h	h	hém'a (r. 64)	hema	ama
	h	heš (r. 194)	heş	ayı
i	î	âqil (r. 63)	aqil	akıl
	e	gôlek (r. 81)	golik	buzağı
	î	kiryé (r. 197)	kiryé	pazar günü
	î	šiv (r. 204)	šiv	bağ çubuğu (asma çubuğu)
î	i	hén'i (r. 57)	henî	artık
	î	penîr (r. 207)	penîr	peynir
	î	sepî (r. 4)	sipî	beyaz
	î	kînga (r. 197)	kînga	ne zaman
j	ž	tîži (r. 201)	tîjî	güneş ışığı
k	k	Keîna (r. 2)	keyna	kız evlat
	k	ék'e (r. 70)	eki	eğer
	q	qjle (r. 4)	kili	alev
l	l	qjle (r. 4)	kili	alev
m	m	hém'a (r. 64)	hema	ama
n	n	bin (r. 57)	bin	alt
	ñ	ñînu (r. 86)	nînu	gelmiyor /gelmez
	ñ	šan (r. 4, 77)	šan	akşam
o	o	ber xodár (r. 55)	berxodar	berhudar (mutlu)
	ô	gölik (r. 80)	golik	buzağı
	o	dodú (r. 202)	dodû	hüthüt
	ó	dóe (r. 202)	doe [due]	ayran

	ó	róšt (r. 4)	roşt	aydınlık
p	p	pi (r. 208)	pî	baba
q	q	áqjl (r. 63)	aqil	akıl
	k	beirakdár (r. 78)	beyraqdar	bayraktar
	ķ	serkalú (r. 205)	serqalu	pipo kapağı
r	r	wár (r. 60, 214)	war	aşağı
s	s	Sipyerdîş (r. 59)	sipyerdîş [sipîerdîş]	aksakal
ş	š	leş (r. 207)	leş	ceset
	s	wa wén'isi (r. 84)	wa wenîşî	binsinler
t	t	tú'e (r. 2)	tue	sen
u	u	lu (r. 207)	lu	tilki
	ú	lú'e (r. 83)	lue	tilki
	ú	túyer (r. 60)	tuyer	dut ağacı
	û	tû (r. 200)	çu	sopa
	ú	tarşú (r. 55)	çarşu	çarşı
û	u	du (r. 4)	dû	duman
v	v	záv (r. 1, 78)	zav	çok
w	w	wár (r. 60, 214)	war	aşağı
	u	saul (r. 204)	sewl	ayakkabı
	ú	vaúre (r. 211)	vewri	kar
	ú	yaúna (r. 49)	yewna	bir başkası
x	χ	báχš (r. 70)	bexş	bağış
	h	hîšn (r. 4)	xîšn	büyük
	h	belht (r. 70)	bext	baht
	γ	aγá (r. 56)	axa [ağa]	ağa
y	y	yau (r. 2)	yew	bir
	í	Eíru (r. 4)	eyrû	bugün
	i	seidewán (r. 205)	seydiwan	avcı
z	z	zaf (r. 1)	zaf	çok

2.4. Herfê Nuşteyê O. Blauyî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	O. Blau	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
--------------------------------------	---------	--------	----------------	------------------------

a	a	awrîş (r. 627)	awrîş	tavşan
	á	árde (r. 627)	arde [ardî]	un
	ä	bäu (r. 627)	bau [bawu]	baba
	â	lâdsch (r. 627)	laj	oğul
b	b	bîse (r. 627) dş.	bize	keçi
c	dj	djini (r. 627)	cînî	kadın
	dsch	dschenawar (r. 627)	cenawar	kurt
ç	tsch	tschewress (r. 627)	çewres	kırk
d	d	des (r. 627)	des	on
e	e	se (r. 627)	se	yüz (yüz sayısı)
	é	hingérir (r. 627)	hingerîr	üzüm
	ě	ssaiě (r. 627)	saye	elma
ê	é	kémür (r. 627)	kémur	taş
f	f	heft (r. 627)	heft	yedi
g	g	gosch (r. 627)	goş	kulak
h	h	hîga (r. 627)	hîga	tarla
i	í	bise (r. 627)	bize	keçi
	i	fik (r. 627)	fik	ağız
	e	pîrek (r. 627)	pîrik	büyükbaba
î	i	pîrek (r. 627)	pîrik	büyükbaba
	í	mîe (r. 627) dş.	mîe [mîye]	koyun
j	-			
k	k	kutschik (r. 627)	kuçik	köpek
l	l	ladjik (r. 627)	lacik	oğlan
m	m	muje (r. 627)	muye	kıl
n	n	nawari (r. 627)	nawarî [?]	doksan
o	o	tornun (r. 627)	torun	torun
	ó	kóli (r. 627)	kolî	odun
p	p	pîrek (r. 627)	pîrik	büyükbaba
q	-			
r	r	múru (r. 627)	murû	armut
s	s	ástori	astori	at
	ss	ssolleh (r. 627)	sole	tuz
ş	sch	gosch (r. 627)	goş	kulak
t	t	tidschi (r. 627)	tîcî	güneş
u	u	mum (r. 627)	mum	mum
	ú	múru (r. 627)	murû	armut
	ü	kémür (r. 627)	kémur	taş
û	u	múru (r. 627)	murû	armut
v	w	wóre (r. 627) dş.	vore	kar
w	w	woie (r. 627)	woye	kız
	v	avo [awe] (r. 627)	awo	su

x	ch	chis (r. 627)	xîz	domuz
y	j	muje (r. 627)	muye	kıl
	i	maie (r. 627)	maye	anne
z	s	serindji (r. 627)	zerinci	keklik

2.5. Herfê Nuşteyanê A. von Le Coqî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	A. von Le Coq	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	a	<i>dawrna</i> (r. 69)	dewrna	bir daha (yine)
	ā	<i>pārsēk</i> (r. 105)	parsek	dilenci
	á	<i>bāšilá</i> (r. 110)	beşîla	kavun
	á	<i>bāl</i> (r. 67)	bal	dikkat
	ã	<i>pāj</i> (r. 67)	pac	beş
	ā̄	<i>wā̄</i> (r. 67)	va	dedi
	ā̇	<i>wā̇</i> (r. 67)	va	dedi
	ā̈	<i>az rijā kānd</i> (r. 78)	ez rica kena	rica ederim
	ā̉	<i>nārdiwā̉</i> (r. 64)	nêrdîwa	merdiven
	ā̊	<i>āqil</i> (r. 72)	aqil [‘aqil]	akıllı
	ā̋	<i>taām</i> (r. 64)	team [te‘am]	yiyecek/yeme k
	ā̌	<i>dāwet</i> (r. 74)	dawet [da‘wet]	davet
b	b	<i>bādān</i> (r. 109)	beden	beden
c	ġ	<i>loġinā̄</i> (r. 64)	locine	baca
	g	<i>gāedō bîn</i> (r. 63)	caêdo bîn [cayêdo bîn]	başka bir yer
ç	č	<i>čārā</i> (r. 66)	çare	çare
d	d	<i>dawlāt</i> (r. 63)	dewlet	devlet
e	ē	<i>ēstōr</i> (r. 76)	estor	at
	é	<i>šēsā̄</i> (r. 71)	şe sey	altı yüz
	a	<i>hawtā̄</i> (r. 70)	hewtay	yetmiş
	á	<i>áz</i> (r. 64)	ez	ben
	ä	<i>bārmä</i> (r. 72)	bermi	ağlama
	á	<i>wācā</i> (r. 64)	weda	sakla
	ā̄	<i>loġinā̄</i> (r. 64)	locine	baca
	a	<i>ārabī</i> (r. 90)	erebî [‘erebî]	Arapça

	<i>â</i>	<i>ârabî</i> (r. 90)	erebî [‘erebî]	Arapça
ê	<i>é</i>	<i>ğêb</i> (r. 64)	cêb	cep
	<i>ē</i>	<i>ē min</i> (r. 64)	ê min	benimki/beni m
	<i>e</i>	<i>kôre-zârna</i> (r. 109)	qorê zerna[n]	altın dizisi (kadınların başlarına taktıkları)
	<i>é</i>	<i>şên</i> (r. 66)	şên	bayındır
	<i>ü</i>	<i>verä-χō ācārna</i> (1903.C-II-67).	verê xo açarna	yöneldiler
	<i>ū</i>	<i>azênā</i> (r. 76)	ezênê	gibi
	<i>ū</i>	<i>vâšî</i> (r. 110)	vêšî	fazla
	<i>ū</i>	<i>šîā</i> (r. 63)	şîê [şîyê]	gidiyordu/gid erdi
f	<i>f</i>	<i>fâqat</i> (r. 80)	feqet	ama
g	<i>g</i>	<i>gaur</i> (r. 67)	gaur [gawur]	gâvur
h	<i>h</i>	<i>herç</i> (r. 105)	hirç	ayı
	<i>ḥ</i>	<i>ḥakîm</i> (r. 90)	hekîm [ḥekîm]	doktor
i	<i>i</i>	<i>girān</i> (r. 67)	giran	ağır
	<i>î</i>	<i>âqîl</i> (r. 72)	aqil [‘aqil]	akıllı
	<i>î</i>	<i>mârdîm</i> (r. 67)	merdim	akraba
	<i>î</i>	<i>mākō šimā</i> (r. 92)	ma ko şimi	gideceğiz
	<i>î</i>	<i>bî gör</i> (r. 88)	bi cor	yukarıya
	<i>î</i>	<i>ḥazîr</i> (r. 64)	hazir [ḥazîr]	hazır
	<i>e</i>	<i>merō</i> (r. 105)	miro	armut
	<i>ê</i>	<i>zâlimleşîyîna</i> (r. 64)	zalimlixîne	zalimlik
î	<i>i</i>	<i>vâšî</i> (r. 110)	vêšî	fazla
	<i>î</i>	<i>âšîret</i> (r. 67)	eşîret [‘eşîret]	aşîret
	<i>î</i>	<i>bârmî</i> (r. 72)	bermî	ağlama
j	<i>ž</i>	<i>žau</i> (r. 65)	jew	bir
k	<i>k</i>	<i>kîšt</i> (r. 113)	kîšt	böğür (boş böğür)
l	<i>l</i>	<i>lâl</i> (r. 113)	lal	dilsiz
	<i>l</i>	<i>ādîl</i> (r. 107)	adil	ateş
m	<i>m</i>	<i>mākî</i> (r. 114)	makî	dişi

n	n	<i>nîng</i> (r. 67)	ning	ayak
	ñ	<i>vāng</i> (r. 64)	veng	boş
	ń	<i>tîñ</i> (r. 82)	çin	yok
o	o	<i>hafto varîn</i> (r. 72)	hefto verîn	geçen hafta
	ō	<i>dâdō</i> (r. 67)	dedo	amca (hitap hali)
	ō̄	<i>wapōr</i> (r. 88) dş.	wapor	vapur
	ó	<i>meró</i> (r. 105)	miro	armut
p	p	<i>puđû</i> (r. 115)	puđû	dişeti
q	q	<i>haqq</i> (r. 67)	haqq	hak
	k	<i>kāle</i> (r. 67)	qale	kale
r	r	<i>rāst</i> (r. 63)	rast	doğru (gerçek)
s	s	<i>sārd</i> (r. 74)	serd	soğuk
ş	š	<i>šit</i> (r. 82)	şit	süt
t	t	<i>tāl</i> (r. 113)	teli	dikenli çalı
	ṭ	<i>fāqat</i> (r. 80)	fēqet	ama
u	u	<i>kulî</i> (r. 108)	kulî	çekirge
	ú	<i>púr</i> (r. 64)	pur	dolu
	ü	<i>puđû</i> (r. 115)	puđû	dişeti
û	û	<i>dûmişk</i> (r. 113)	dûmişk	akrep
	ú	<i>basxûn</i> (r. 60)	basxûn	baskın
	u	<i>meru</i> (r. 88)	mirû	armut
	ü	<i>ü</i> (r. 60)	û	ve
	ũ	<i>rû</i> (r. 80)	rû	gün
	ǔ	<i>rû</i> (r. 107)	rû	yüz
v	v	<i>vindâ</i> (r. 78)	vinde	dur
	w	<i>wā</i> (r. 67)	va	dedi
w	w	<i>wasârû</i> (r. 86)	wasarî	baharın (baharda)
	u	<i>dawrna</i> (r. 69)	dewrna	bir daha (yine)
	ú	<i>lew</i> (r. 110)	lew	dudak
x	χ	<i>xōz</i> (r. 94)	xoz	domuz
	γ	<i>dōyri</i> (r. 64)	doxrî [doğri]	doğru (hiçbir yöne sapmadan)
y	y	<i>rāy</i> (r. 88)	ray	yol
	í	<i>neynik</i> (r. 113)	neynik	ayna
	i	<i>nāwāi</i> (r. 70)	neway	doksan
	î	<i>šesāi</i> (r. 71)	şe sey	altı yüz

z	z	zîpûk (r. 108)	zîpuk	dolu (yağan dolu)
---	---	----------------	-------	-------------------

2.5. Herfê Nuşteyê Petko Slaveykovî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	P. Slaveykov	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	а	дѣтина (r. 274)	cîna	kadın
	ѣ	мѣшкѣ (r. 274)	mijka	tulum
b	б	бука (r. 274)	buka	gelin
c	ѣ	дѣтина (r. 274)	cîna	kadın
ç	ч	кучикѣ (r. 274)	kuçika ¹¹	köpek
d	ѣ	кѣдѣ (r. 274)	kide[kotî]	nerere
e	ѣ	кѣдѣ (r. 274)	kide [kotî]	nerere
	ѣ	бѣве (r. 274)	bave	baba
ê	ѣ	бѣве ми (r. 274)	bavê mi	babam
f	-	-	-	-
g	-	-	-	-
h	-	-	-	-
i	ы	мышка (r. 274)	mişka	fare
	ѣ	солѣ (r. 274)	solî	tuz
	ѣ	бѣве ми (r. 274)	bavê mi	babam
	ѣ	мѣшкѣ (r. 274)	mijka	tulum
î	ѣ	дѣтина (r. 274)	cîna	kadın
j	ш	мѣшкѣ (r. 274)	mijka	tulum
k	к	мышка (r. 274)	mişka ¹²	fare
l	ѣ	солѣ (r. 274)	solî	tuz
m	м	мышка (r. 274)	mişka	fare
n	н	дѣтина (r. 274)	cîna	kadın
o	о	солѣ (r. 274)	solî	tuz
p	-	-	-	-
q	-	-	-	-
r	-	-	-	-
s	с	солѣ (r. 274)	solî	tuz
ş	ш	мышка (r. 274)	mişka	fare

¹¹ Çekuya "kuçika" [kûçik] kurmanckî ya.

¹² Çekuya "mişk"î kurmanckî ya. Kirmanckî de zî "muş"/"muşo kor"/koremişk" manaya "tarlafaresi"yê tirkî de yê.

t	-	-	-	-
u	у	бука (r. 274)	buka ¹³	gelin
û	-	-	-	-
v	в	авъ (r. 274)	avi	O
w	-	-	-	-
x	-	-	-	-
y	-	-	-	-
z	з	нузъ (r. 274)	nîz	alçak

Peynîye

Demanê verênan ra heta ewroyî nuştiş seba ziwanan tim sey mecraya neqlî û seveknayîşê melumatan qebl biyo. Ewro nuşte bi teknolojiyê neweyî, bi mecrayanê dijitalan, keyepelan, ûsn. form û mekanê xo hêdî-hêdî bivurno zî, ehemîyetê xo ra çiyêk vîndî nêkerdo.

Nuştişê kirmanckî peynîya seserra 18. de dest pê kerdbi. Goreyê tesbîta ma, heta 1903yî nê des merdiman kitab yan zî meqaleyanê xo de kirmanckî nušta yan zî ca dayo çekuyanê kirmanckî: Sultan Efendî, Robert Gordon Latham, Peter J. A. Lerch, Otto Blau, Petko Slaveykov, Ehmedê Xasî, Albert Von Le Coq, Friedrich Müller, Ferdinand Justi, M. Auguste Jaba. Nînan ra Sultan Efendî û Ehmedê Xasî kirmanc, kesê bînî xerîbî (rûs, alman, îngiliz û bulgar) biyî. Çekuyê kirmanckî yê ke Friedrich Müller, Ferdinand Justi û M. Auguste Jabayî nuştê, pêro xebatanê Lerchî ra neql biyê. Xebatanê Lerchî, eleqedaranê ewropayijan rê berê kirmanckî akerd û ey ra dima çend cigêrayoxê bînî zî na lehçeya kurdkî ser o vindertî.

Bêguman metnanê nê nuştoxan ra tayêne de çekuyê kirmanckî zaf, tayêne de tay ê. Ma na xebata xo de ca da heme çekuyanê kirmanckî, yanê ke hewt kesanê verênan yê behskerdiyan nuştê. Metnanê nê hewt kesan de, çekuyê kirmanckî bi alfabe û qaydeyanê cîya-cîyayan nusîyayê. Nê nuştoxan ra her yewî goreyê îmlaya xo nušto. Mabênê nuştişê înan de standardêk çin o. Heta nuştoxan bi xo zî zaf rey yew çekuye bi çend tewiran nušta, yanî nuštox bi xo zî wayîrê standardêk nêbiyo. Nînan ra nuştoxanê kirmancan goreyê fekê xo, xerîban zî goreyê fekê informantanê xo nušto. Seba naye, ma vera çekuyanê bi kirmanckîyan ê nê metnan de wanîyayîşê înan bi alfabe ya ewroyêne nuşt. Nê çimeyan de, çekuyê kirmancanê mintiqayanê Dîyarbekir, Sêwregî û Çêrmûge, Dara Hênî, Pali, Qozlîçan (Quzîçan/Pülümür), Licê nusîyayê. Goreyê tarîxê metnan, nê kesan ra nuštoxo yewin Sultan Efendî yo. Ma tayê çekuyanê metnê Sultan Efendî ra fehm kenê ke Sultan Efendî bi fekê Sêwregî û Çêrmûge nušto. Metnê Sultan Efendî, seba kirmanckî metnêko tarîxî yo. Verê ke nê metnî ra qismêk eşkera bibo, wina ameyêne zanayene ke Mewlidê Kirdî yê Ehmedê Xasî metnê kirmanckî yo tewr verên o. Nika ma zanê ke Sultan Efendî, Xasî ra ver kirmanckî nušto la çî heyf ke

¹³ Çekuya "bûk" e kurmanckî ya.

ma nêşîya pêroyê metnî peyda bikerê û ma ey ra tena di satirî bi alfabeya ewroyêne neql kerdî. Hêvîya ma a ya ke rojêk pêroyê nê metnî eşkera bibo.

Seba ke metnêko dinî yo, nê çekuyê erebkî hîna zaf mewlidê Ehmedê Xasî de estbîyî. Çend çekuyê tirkî zî nê nuştayan mîyan de estê. Balkêş o ke nê çekuyanê bi tirkîyan ra bitaybetî çekuyê ke înan ra kar (fîil) virazîyayo, pêro metnanê Le Coqî de vîyarenê. Sey *anlamîş, azmîş, batirmîş, bozulmîş, duşunmîş/duşurmîş, qandirmîş, qapatmîş, qizmîş, qurmîş, sixilmîş, urkmîş, yaramîş, yazmîş*. Le Coqî, nê çekuyî Umer lajê Elî Kosa yê çêrmugijî ra girewtî. Winî fehm beno ke, hem semedo ke no Umer teberê welatê xo de zaf mendo û mecbur mendo ke şarê xerîbî reyde tirkî qisey biko hem zî goreyê metnanê bînan nê metnê Le Coqî nîsbeten hîna berey (erey) nusîyayê (1903 de), cora tede nê karê ke bi hetkarîya çekuyanê tirkî virazîyayê estê. Balkêş o ke nê tewir karê (fîilê) tirkî yê ke bi "-mîş" virazîyênê, mîyanê çekuyanê metnan yê Lerchî de zî Mewlidê Kirdî yê Xasî de zî çin ê. Tîya ra ma fehm kenê ke nê tewir karê tirkî berey dekewtî mîyanê kirmanckî.

Melumatdayoxanê nê xebatan ra yê Peter Lerch û Le Coqî her di zî wina fehm beno ke bîyê daxilê şeran û welatê xo ra bi nê şeklî dûrî kewtê. Heseno Kasanij û Umer lajê Elî Kosa yo Çermugij di nimuneyê balkêş ê. Heseno kasanij şerê Qirimî yê osmanîyan û rûsan de Umer lajê Elî Kosa yo çermugij zî şerê osmanîyan û misirîjan de (Misir o wext hewna sey yew eyaletê osmanîyan hesabîyayêne) welatê xo ra dûrî kewtê. Peter Lerch xebata xo de gama ke çimeyanê xo ra behs keno vano ê mehkmê şerî yê la Le Coqî de ma ney fekê Umer lajê Elî Kosa yê çermugijî ra fehm kenê ke Nîzîp de şerê İbrahim Paşa yê lajê Mehmet Elî Paşa yê Kavalayijî û arteşa osmanîyan de o uca de yo û seyrê şerî neql keno. Reyna ma behskerdişê ey ra fehm kenê ke o leşkerê arteşa misirîjan mîyan de bîyo.

Tesbîtkerdişê kirmanckî ya nuştekiye, seba naskerdişê aye zaf muhîm o. Coka tesbîtkerdiş û goreyê alfabeya ma ya ewroyêne nuştîşê çekuyanê bi kirmanckîyan yê nê çimeyanê tewr kehenan muhîm o. Xebatê winayênî, tarîxê nusîyayîşê kirmanckî rê xizmet kenê û destek danê hîna weş naskerdişê na lehçe. Na xebate de ma goreyê zanayîşê xo yê ewroyênî, tarîxê tewr verên yê nusîyayîşê kirmanckî qeyd kerd. Bi nê karî ma waşt ke na xebate bibo destpêkê nusîyayîşê tarîxî yê kirmanckî. Hêvîya ma a ya ke na xebate, nuştenasîya kirmanckî, fekanê kirmanckî û dîyalektolojîya kurdî rê bibo hetkare.

Çimeyî

Aslanoğulları, M. (2014). *Lerch'in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı Ve Türlerine Göre sözcüklerin Tahlili*. Bingöl: (Yüksek Lisans Tezi) Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü.

Bariçek, R. [Malmîsanij, M.] (1980). 1960'Dı Zazaki. *Tirêj*(3), 38-42.

Blau, O. (1862). Nachrichten über kurdische Stämme. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Herausgegeben von den Geschäftsführern, in Halle Dr. Arnold, Dr. Pott, in Leipzig Dr. Anger, Dr. Brachaus, unter der*

- verantwortlichen Redaction des Prof. Dr. Brockhaus, Seehzehnter Band, Mit
I kupfertafel, 607-627.
- Dehqan, M. (2010). A Zazaki Alevi Treatise from Diyarbekir. *Journal of the
Royal Asiatic Society*, 20/ 3.
- Ernst, C. (1879). Blau, Otto. C. Ernst içinde, *Numismatische Zeitschrift* (Cilt Band
11, s. 443-446).
- Hantzsch, V. *Blau, Ernst Otto Friedrich Hermann*. deutsche-biographie:
<https://www.deutsche-biographie.de/sfz4675.html#adbcontent>, res.
15.07.2020.
- Jaba, M., & Justi, F. (1879). *Dictionnaire Kurde-Français*. St. Pétersbourg: Ordre
de L'académie Impériale des Sciences.
- Jean, G. (2018). *Yazı İnsanlığın Belleği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Justi, F. (1880). *Kurdische Grammatik*. St. Petersburg: Commissionäre der
Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Kirkan, E. (2012). "Beşanê Edebîyatî ra Mulemma, Di Şairanê Kurdan ra Di Şîrê
Bêhempayî: Mulemmaya Ehmedê Xanî û Mulemmeya Ehmedê Xasî". *Şewçila*
(7), 59.
- Kurij, S. (Bihar 2013). Di Warê Kurdzaniyê De Xebatên Peter J.A. Lerch. *Zend*,
53.
- Latham, R. G. (1856). IV.-On A Zaza Vocabulary. By Dr. H. Sandwith.
Communicated By Dr. R. G. Latham. [Read May the 23rd.]. *Transactions of
The Philological Society* (s. 40-42). içinde London, Fleet Street: Published For
The Society By George Bell.
- Le Coq, A. (1903). *Kurdische Texte* (Cilt Erster Teil). Berlin.
- Le Coq, A. (1903). *Kurdische Texte* (Cilt Zweiter Teil). Berlin.
- Lee, S. (1862). Latham, Robert Gordon M.D. E. Smith içinde, *Dictionary Of
National Biography* (Cilt Vol: XXXII Lambe-Leigh). New York: Macmillian
and Co. London & Co.
- Lerch, P. (1857). 2. Bericht Über Eine Im Auftrage Der Historisch-Philologischen
Classe Der Kaiser Lichen Akademie Der Wissenschaften Unternommene
Reise Zu Den Kriegsgefangenen Kurden in Roslawl/ Im Gouvernement
Smolensk; Von Peter Lerch. (Lu le 20 juin 1856.). *Bulletin de La Classe
Historico Philologique de L'académie Impériale des Sciences, Tome XIV*, 83-
85.
- Lerch, P. (1857). *Forschungen über die Kurden und Die Iranischen Nordchaldäer*
(Cilt Erste Abtheilung). St. Pétersburg.
- Lerch, P. (1858). *Forschungen über die Kurden und Die Iranischen Nordchaldäer*
(Cilt Zweite Abtheilung). St. Petersburg.
- Lezgîn, R. (2009, 07 07). *Ehmedê Xasî*. zazaki.net:
<http://www.zazaki.net/haber/ehmed-xas-93.htm>, res. 15.07.2020.
- Moeller, V. *Le Coq, Albert von*. <https://www.deutsche-biographie.de/>:
<https://www.deutsche-biographie.de/sfz49641.html#ndbcontent>, res.
15.07.2020.

- Müller, D. F. (1865). Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte. III. Zaza-Dialekt der Kurdensprache. Vorgalant in der Sitzung vom 12. October 1864. *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe, Achtundvierzigster Band*, 227-245.
- Resmi Gazete. (2012, 12 06). *Resmi Gazete*, 28489. 07 15, 2020 tarihinde Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206.pdf>, res. 15.07.2020.
- Resmi Gazete. (2014, 09 11). *Resmi Gazete*, 29116 (Mükerrer). <http://www.resmigazete.gov.tr>: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140911m1.htm>, res. 15.07.2020.
- slovo.bg. *Петко Славейков [Petko Slaveykov]*. <http://www.slovo.bg/>: <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=277>, res. 15.07.2020.
- Süreç. (1980/2). Zaza Lugatçe'si Hakkında. *Süreç*, 1, 11-13.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)* (Cilt IV.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- T. C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü. (1968). *Köylerimiz: 1 Mart 1968 Gününe Kadar*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Tikhonov, I. *Lerkh Petr Ivanovich*. <https://bioslovhist.spbu.ru/>: <https://bioslovhist.spbu.ru/person/863-lerkh-petr-ivanovich.html>, res. 15.07.2020.
- Uzun, M. S. (2013). Mewlid û Edebîyatî Kirdkî de Cayê Mewlidî. *Vate*(40), 62.
- Ward, T. H. (1884). *Humphry Sandwith: A Memoir - Compiled from Autobiographical Notes*. London, Paris & New York: Cassell & Company, Limited.
- Xasî, E. (1985). *Mewlidê Nebî*. (Mamîsanij, Dü.) *Hêvî*(4), 75.
- Xasî, E. (2013). *Mewlîdê Kirdî*. (R. Lezgîn, Ame. &Tad.) İstanbul: Nûbihar.
- Yildizhan, V. (2017). *Bi Tarîxê Nusîyayena Xo ya Tewr Kehene Çekuyê kirmanckî (Zazakî) (1798-1903)*. Mêrdîn: (Tezê Masterî) Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînî Enstîtuya zîwanê Gane yê Tirkîya.
- Yildizhan, W. (2019). "Çend Çekuyê Kirmanckî û Neqlkerdoxê Înano Bûlgar". *Vate*(62), 9-12.
- Лерх, П. (1856/57/58). *Изслѣдованія об иранских курдах и их предках, стѣверных халдеях: Введение и подробное исчисленіе курдских племен, I-II-III*. И. Глазунова: продаеца у Коммисіонеров Императорской академіи наук.